

Сафончик Оксана Іванівна,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права
Національного Університету «Одеська юридична академія»

ПЕРСПЕКТИВИ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Традиційними та найбільш застосовуваними способами захисту права власності в Україні є позов про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) та позов про усунення перешкод у користування та розпорядженні майном (негаторний позов) [3]. Водночас в ЦК України не застосовуються терміни «віндикаційний» та «негаторний» позови, незважаючи на те, що в окремих законодавчих актах такий термін безпосередньо закріплювався. Зважаючи на усталену практику застосування цих способів захисту та уніфікацію законодавчих актів, що регулюють захист права власності, статті 387 та 391 ЦК [2] слід доповнити назвами зазначених способів захисту. Потребує вирішення проблема конкуренції віндикації, реституції та кондикції, закладена у ст. 1212 ЦК [2]. Усталеною у цивілістичній науці та судовій практиці при застосуванні негаторного позову є позиція щодо непоширення на такі позови строків позовної давності. Водночас, в ЦК відсутня відповідна норма, що потребує обов'язкового врахування при внесенні змін до ЦК.

Наступною проблемою ЦК у сфері захисту права власності відповідно до положень основного Закону України [1], що потребує відповідного вирішення при оновленні цивільного законодавства, є проблема, пов'язана з застосуванням такого способу захисту як визнання права власності.

Відповідно до ст. 392 ЦК [2] власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. На відміну від перших двох підстав для визнання права власності, втрата правовстановлюючого документу може не супроводжуватися порушенням права власності власника, а відтак може навіть розглядатися способом превентивного захисту, спрямованого на попередження порушення права власності у майбутньому, наприклад, особою, яка знайшла загублені правовстановлюючі документи. Відтак визнання права власності з підстав втрати правовстановлюючих документів має свої особливості, а також певні проблеми, які полягають у правильному визначенні підвідомчості суду, до якого слід звертатися у такому випадку; з'ясуванні можливості розгляду такої справи в окремому провадженні цивільного судочинства, при неможливості розгляду в окремому провадженні та підвідомчості господарським чи

адміністративним судам – визначення належного відповідача, а також можливість застосування цього способу захисту права власності не лише у разі втрати правовстановлюючих документів, а і у разі їх відсутності взагалі. Більш детально про зазначені проблеми див. Дзера І.О. Деякі питання визнання права власності за ст. 392 ЦК України [6, с. 19-24].

Слід відзначити і інші проблеми у застосуванні цього способу захисту з підстав втрати власником правовстановлюючого документа: 1) неможливість визначення особи-відповідача адже у цьому випадку право власності ніким не оспорується; 2) ускладнення визначення форми провадження формулюванням ст. 392 ЦК, відповідно до якої власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності; 3) підставою для застосування цього способу захисту може бути не лише втрата, а й відсутність правовстановлюючого документу, якщо він не видавався на момент набуття особою права власності або законодавством не передбачалося необхідності його отримання взагалі.

Вирішення зазначених проблем в судовій практиці здійснюється по-різному. Так найчастіше, відповідачами залучаються органи державної влади чи місцевого самоврядування, до компетенції яких належить видача правовстановлюючого документу. Водночас з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України [4], такі спори підлягають вирішенню в порядку адміністративного судочинства, що призводить до проблем у визначенні підвідомчості таких справ. Виключення зі ст. 392 ЦК конструкції «позов» або її заміна на «заяву» також не повною мірою вирішить досліджувану проблему, адже розгляд таких справ в порядку окремого провадження можливий виключно в порядку цивільного судочинства. За наявності ознак господарського чи адміністративного характеру таких спорів проблема залишиться невирішеною.

Отже, на нашу думку, проблеми, пов'язані з застосуванням цього способу захисту можуть бути вирішені шляхом внесення змін до ст. 392 ЦК в частині розширення підстав для його застосування такою підставою як відсутність правовстановлюючого документу, а також спеціального застереження в процесуальному законодавстві щодо порядку розгляду справ за цією підставою у різних формах судового процесу та різних видах провадження.

Існує також декілька прогалин та суперечностей у сфері захисту права спільної часткової власності, які були виявлені в результаті практики застосування глави 26 ЦК України. Так, відразу декілька проблем виникає при застосуванні співвласниками ст. 365 ЦК України, яка регулює припинення права на частку за позовом інших співвласників.

По-перше, норма ст. 365 ЦК побудована таким чином, що передбачає можливість звернення з таким позовом лише інших «співвласників», а не «співвласника». Відтак виникає питання про можливість звернення до суду одного з співвласників з позовом про припинення права на частку другого співвласника, тобто якщо таких співвласників у спільній частковій власності лише двоє.

По-друге, виникає питання щодо можливості розгляду таких справ у господарському процесі. Зокрема, в Господарському Кодексі України [5] відсутня норма, яка б передбачала такий спосіб припинення права на частку. Проте в судовій практиці відзначається можливість застосування норми ст. 365 ЦК до відносин за участю суб'єктів господарювання. Так, Верховний Суд відзначає, що оскільки «господарські правовідносини щодо припинення права на частку у спільному майні за рішенням суду на підставі позову інших співвласників не врегульовані іншими актами чинного законодавства ніж цивільного, то до цих відносин підлягають застосуванню відповідні приписи Цивільного кодексу України, зокрема, положення статті 365 цього Кодексу» [7].

Третьою проблемою є наявність в судовій практиці різних правових позицій щодо того чи мають бути наявні всі чотири умови в сукупності, чи одна з них чи декілька взагалі. Це обумовлено тим, що в самій статті просто перераховані ці умови без встановлення яких-небудь застережень щодо порядку їх застосування. В судовій практиці мали місце рішення, за якими відзначалася необхідність саме цих чотирьох умов в сукупності, однак в подальшому вони були переглянуті в касаційному порядку з наведенням іншого тлумачення таких підстав. Підставою для здійснення такого тлумачення став лист ВСУ «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ» від 01.07.2013 р., згідно з яким із змісту норми ст. 365 ЦК випливає, що припинення права особи на частку у спільному майні допускається за наявності будь-якої із обставин, передбачених пунктами 1–3 ч. 1 ст. 365 ЦК, але за умови, що таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї [8]. На підставі викладеного, слід відзначити тенденцію розгляду подібних спорів з застосуванням подібного тлумачення ст. 365 ЦК. Однак з метою однакового застосування судами цієї норми необхідно внести зміни у ст. 365 ЦК, усунувши при цьому суперечності, закладені у зазначеній статті [10, с. 42–48].

Складним є також питання щодо визначення розміру частки, зокрема, поняття «незначної» частки як однієї з умов для припинення права на частку.

Так, чи має бути незначною частина у порівнянні із частинами інших співвласників, чи просто меншою від їхніх часток і наскільки меншою.

Питання щодо незначного розміру частки зазвичай вирішується судом залежно від конкретних обставин справи. Водночас, на нашу думку, більш доцільним буде відповідне застереження в ст. 365 ЦК.

Також в судовому порядку має бути доведено, що припинення права особи на частку не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї. Верховний Суд звернув увагу на цю умову для припинення права на частку та відзначив можливість її поширення на відносини за участю суб'єктів господарювання, з тим застереженням, що приписи щодо інтересів співвласника підлягають застосуванню до всіх майнових відносин, які виникають між співвласниками у спільному майні, а застереження щодо «та членам його сім'ї» підлягає застосуванню виключно до фізичних осіб як учасників указаних відносин» [9]. Водночас більш ефективним було б здійснення відповідного застереження в ст. 365 ЦК щодо врахування інтересів співвласників та членів сім'ї (для фізичних осіб), а також врахування інтересів співвласників (для інших учасників цивільних відносин).

Не позбавлений прогалин і механізм захисту прав співвласника у разі продажу частки з порушенням права привілеєвої купівлі частки, передбачений ст. 364 ЦК, які можна звести до наступного: 1) відсутність вказівки на поширення права переважної купівлі частки лише на випадки відчуження за договором купівлі-продажу; 2) нечіткий механізм переведення прав та обов'язків покупця. Так, закон не зобов'язує переукладати договір купівлі-продажу з новим співвласником. Відтак рішення суду про переведення прав та обов'язків покупця на співвласника, право якого було порушене, буде вважатися правовстановлюючим документом, на підставі якого буде замінена сторона покупця за договором, однак жодного застереження про це в самому договорі не буде. При цьому слід враховувати, що усі умови такого договору мають вважатися чинними, крім тих, що визначали особу попереднього покупця, який не був співвласником. Відтак визнання недійсним договору про відчуження частки, укладеного з порушенням права переважної купівлі частки є неналежним способом захисту [10, с. 42-48].

На підставі викладеного, слід відзначити доцільність врахування досліджених прогалин і суперечностей при формуванні змін та доповнень до актів цивільного законодавства у зв'язку з їх майбутнім оновленням. При цьому основна увага має приділятися вже наявним прогалинам і суперечностям, виявленим в процесі застосування цивільно-правових норм судами при

вирішенні цивільних справ, вирішення яких має базуватися на досягненнях цивілістичної науки та результатах судової практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45–46. Ст. 356.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41. 42. Ст. 492.
4. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. М. Коссака. К. : Алерта ; КН ; ЦУЛ, 2010. 672 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.
6. Дзера І.О. Деякі питання визнання права власності за статтею 392 Цивільного кодексу України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С.19-24.
7. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду. № 2019/1. С. 3. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/daidjest_6.pdf.
8. Лист Верховного Суду України від 01.07.2013 р. URL: https://protocol.ua/ua/analiz_deyakh_pitan_zastosuvannya_sudami_zakonodavstva_pro_pravo_vlasnosti_pri_rozglyadi_tsivilnih_sprav/
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 18. 12.2018 р. у справі № 908/1754/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78977551>.
10. Сафончик О.І. Проблемні питання реалізації прав спільної часткової власності за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. 2012. вип. № 66. Одеса: Юридична література. 532 с. (С. 42-48).

Чанишева Аліна Рашидівна,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДОГОВОРІ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Як суміжні стадії правового регулювання, що входять до його механізму, договір і зобов'язання пов'язані генетично. Як писав Г.Ф. Шершеневич, договір і зобов'язання найчастіше перебувають у зв'язку як причина і наслідок [1, с. 304]. Генетичний зв'язок зобов'язання і договору став приводом для змішування цих понять. Це потягло за собою невизначеність названих понять, що існує вже два тисячоліття.